

DE EERSTE ONTMOETING MET HET DIER*

Jacques Dewitte

In de geschiedenis van de relaties die de mensen met de dieren hebben onderhouden, kan men een geprivilegieerd moment aanduiden dat ik de 'eerste' of 'oorspronkelijke ontmoeting' noem. Het is de gebeurtenis die plaats gehad heeft toen voor de eerste maal, met een gevoel van verbazing en verwondering, gemengd soms met afgrijzen, één of ander tot dan toe onbekend dier werd ontmoet. Maar deze eerste emotie kan zich ook herhalen en hernieuwen bij elke latere ontmoeting die dus elke keer een 'eerste ontmoeting' kan zijn, op voorwaarde dat de vreemdheid niet volledig heeft plaatsgemaakt voor vertrouwdheid. De oorspronkelijke ontmoeting is tegelijkertijd gedenkwaardig en onheuglijk; vaak kan zij met precisie in de tijd worden gesitueerd, maar ze bevat al dadelijk een emotie die degene die haar ervaart overweldigt of meesleept en die, bijgevolg, het punctuele eerste moment waarop zij heeft plaats gehad, overstijgt. Zij kan overeenstemmen met de verwonderde ontdekking van de vreemde vormen van de dieren, en in het bijzonder (maar niet uitsluitend) van de vreemde dieren, die men als kind heeft gedaan in de zoo. Maar het kan ook gaan om de eerste effectieve ontmoeting van de Europeanen met een dier, afkomstig uit een ver land en slechts bekend door afbeeldingen of beschrijvingen die nog dicht bij de legendarische verhalen staan.

De Zwitserse zoöloog Heini Hediger (1908-1992), bekend voor zijn werken over de dierlijke psychologie in de zoo en in het circus, en ooit directeur van de dierentuinen van Bazel en later van Zurich¹, heeft verslag uitgebracht van de gedenkwaardige episode van de aankomst van de eertse giraf in Frankrijk in 1827. Afkomstig uit Egypte maakte zij een lange reis van Marseille naar Parijs alvorens te worden ondergebracht in de Ménagerie van de *Jardin des Plantes*, waar zij een enorme menigte aantrok en een buitengewone belangstelling opriep. Dit relaas, dat men kan aanvullen dank zij de wat afwijkende toelichting die Yves Laissus² bij deze episode heeft gegeven, is een schitterende evocatie van de eerste ontmoeting van de mensen met een dier waarvan de vreemde verschijning een complex gevoel opwekt waarbij gepassioneerde nieuwsgierigheid, vrees, bewondering, respect en zelfs zelffinkeer zich vermengen. Het dier is omgeven door een heilige aura; het heeft recht op de eerbewijzen die men een prins verschuldigd is en op een ritueel huldebetoon waarbij de koning het een handvol rozebloemkroonblaadjes komt aanbieden. Bijna-religieus gevoel, dus, voor de 'Geheel Andere'. In het schepsel, schrijft Hediger, vereerde men de schepper of de grootsheid van de natuur. Dit plechtige

gebaar kan herinneren aan een analoge scène, bekend in de klassieke Chinese cultuur en vele malen afgebeeld in de schilderkunst: 'Mi Fu zich voor een rots buigend'³. Zoals de geletterde Chinees van de elfde eeuw die, net aangekomen op een nieuwe aanstelling, in plaats van een hoffelijkheidsbezoek te brengen aan zijn meerdere, zijn hulde ging betuigen aan een vermaarde rots, omwille van zijn fantastische vormen, zo hield de koning van Frankrijk er aan zijn verering uit te drukken tegenover een verbazingwekkende manifestatie van de natuur. Dit zijn twee gebaren die slechts belachelijk of gedemodeerd kunnen lijken in een tijd als de onze, niet langer in staat om wat dan ook te vereren en bewondering te voelen voor iets dat ons voorafgaat en ontsnapt.

Hediger betreurt het verdwijnen van deze respectvolle houding, die voor een geblaseerde onverschilligheid of voor scherts plaats heeft gemaakt. En bovendien wordt het eerste persoonlijke contact voorafgegaan door een vloed van beelden die de emotie die het zou kunnen opwekken, afzwakken. Zo'n sterke emotie vindt men nog slechts bij de kleine kinderen tijdens hun eerste bezoek aan de zoo, 'voor de imposante massa van de olifant, de machtige struisvogel, de torenvormige giraf of de heftige leeuw'. De houding van Hediger is ambivalent, want hoewel hij nostalgisch het verdwijnen betreurt van de periode waarin het dier nog een object van verwondering en heilig respect kon zijn, zou men niet mogen vergeten dat hij ook een dierentuindirecteur en tevens wetenschapper was en dat hij zowel heeft bijgedragen tot een betere kennis van het gedrag en het sociale leven van de dieren als tot het aanzienlijk verbeteren van de leefomstandigheden van dieren in gevangenschap. 'Het valt te betreuren dat de eerbied voor het grote vreemde dier verdwenen is; daarentegen is dit dier ons biologisch veel beter bekend. Bovendien doet men de dieren geen goed door ze alleen maar eens te bewonderen.' Men moet met deze twee aspecten rekening houden, en alles wijst er op dat Hediger zich niet tot het tegenover elkaar plaatsen van het poëtische gevoel en de objectieve wetenschappelijke handelwijze beperkt, maar een zekere coëxistentie van deze twee houdingen aanvaardt. Zeker, zij kunnen onverzoenbaar lijken, hetzij omdat de wetenschappelijke kennis onherroepelijk het dier gedemystificeerd en de wereld onttoverd zou hebben, hetzij - omgekeerd - omdat men aan het wetenschappelijke weten zou willen verzaken teneinde de vroeger, gedurende de kindertijd of gedurende een vervlogen gouden tijdperk ervaren bewondering te hervinden. Maar een ander standpunt is mogelijk: men zou kunnen denken dat de houding van verbazing over het wonderlijke iets onoverschrijdbaar heeft en dat de wetenschap, soms onbewust, er een beroep op blijft doen en uit deze eerste ervaring een deel van haar hulpmiddelen blijft halen.

De pas geschetste dubbele houding is eveneens aanwezig in het leven en werk van de grote Zwitserse zoöloog Adolf Portmann⁴, die haar uitdrukkelijk heeft opgeëist en geformuleerd. In het afsluitende hoofdstuk van zijn

meesterwerk *Die Tiergestalt* (1960²), dat helemaal het begrijpen der levende vormen vernieuwd heeft, herinnert hij aan 'onze ontmoeting met het dier' die vergezeld gaat 'van een machtig gevoel waarin iets aan het werk is dat gelijkenis met de verbazing van het kind vertoont'. Hij voegt eraan toe dat de artistieke schepping, beter nog dan de wetenschappelijke kennis, ons het gevoel doet wedervaren van een 'moeilijk te vatten verbondenheid' en van de zekerheid dat wij in deze andere vormen 'een geheim, verwant aan dat van ons eigen leven' ontmoeten. Portmann hanteert een in het Duits ongebruikelijke constructie: *Uns begegnet* ('...het ontmoet ons'), die goed verwoordt dat, in deze relatie, het menselijk subject, verrast zijnde en als meegesleept of overmeesterd door wat het ontmoet, zich niet in de initiatiepositie bevindt.

In een van een wetenschapper afkomstig verbazingwekkend artikel, 'Over de eenhoorn en andere fabelachtige dieren' (1942), herstelt Portmann om zo te zeggen de legendarische dieren in ere en herinnert hij aan een tijd waarin men moeilijk het onderscheid tussen echte en fabeldieren maakte. Ver van het gebruik van het rationalisme van de Aufklärung om tegenover de foute mythologische kennis het ware wetenschappelijke weten te plaatsen, gezuiverd van elk legendarisch element, suggereert hij integendeel dat zij een gemeenschappelijke oorsprong hebben: "De kennis over de eenhoorn of de griffioen komt voort uit dezelfde archaische bronnen als de kennis over de olifant"⁵. Deze verbazende vergelijking is verklaarbaar als men bedenkt dat het hier niet alleen om de evocatie van de fabeldieren gaat, maar ook en vooral om het legendarische karakter van de echte dieren te reveleren. Denken we nog eens terug aan de eerste ontmoeting zoals ze heeft plaats gehad tijdens de aankomst van de eerste giraf in Parijs of tijdens het eerste bezoek van het kind aan de zoo. Fabel en realiteit zijn daarbij niet van elkaar te scheiden, omdat het de realiteit zelf is die in eigenlijke zin fabelachtig tevoorschijn komt. Het echte dier: de giraf van vlees en bloed, met haar lange nek, haar gevlekte vacht en haar eigenaardige horens en oren, komt net zo ongelooflijk over als een griffioen of een eenhoorn. Dat zij stellig voor ons staat volstaat niet om dat gevoel van onwaarschijnlijkheid te doen verdwijnen. Welnu, zo suggereert Portmann, dat met de eerste en oorspronkelijke ontmoeting verbonden gevoel zou ook later hervonden moeten kunnen worden. Men zou zich terug in de geestestoestand moeten verplaatsen waarbij het dierlijke verschijnen wordt waargenomen in zijn volle vreemdheid, zoals het tevoorschijn komen van iets ongehoords. Men zou het Andere moeten kunnen doen opdoemen of weer te voorschijn brengen in het Zelfde (*l'Autre dans le Même*), de vreemdheid in de vertrouwdheid, en opnieuw de met vrees en heilig respect vermengde ervaring van het wonderlijke in het leven roepen die men bij de eerste ontmoeting heeft gevoeld. Door een daad van de verbeelding zou het ons dan mogelijk moeten zijn vandaag te herkennen wat de verbazing

geweest kan zijn van de Europeanen die voor het eerst een olifant ontdekten, daarbij abstractie makend van alles wat zich in ons geheugen heeft opgestapeld :

Indien het mogelijk was in één keer al deze zaken uit ons geheugen te wissen, dan zou het ons voor een kort moment gegeven zijn een vreemd dier, laat ons zeggen een olifant, te zien met de ogen van de mensen uit het verleden die slechts het beeld van de vertrouwde, nabije dierenwereld gewoon waren. We zouden dan opnieuw kunnen ervaren hoe een dergelijke vorm ons verstomd kan doen staan, ons het zonderlinge aspect herinneren van dit reusachtige dier met poten als zuilen, van die slurf die kan werken als een hand, van dat enorme voorhoofd waarachter zich zovele zaken voor ons verbergen ; maar ook van zijn grijze en gelooide huid, die doet denken aan de aarde en aan rotsen, en tegelijkertijd aan het gerimpelde gezicht van eerbiedwaardige oeroude mensen. Hoe aangrijpend moet het zien van deze reus geweest zijn, als het nieuw kan zijn voor ons, en hoezeer moet een dergelijke ervaring het geloof versterkt hebben in het bestaan van alle vreemde dieren waarover de geschriften van de ouden of de afbeeldingen in de kathedralen getuigen. Indien een dergelijk schepsel als de olifant bestaat, waarom zou dan, in diezelfde verre landen, niet ook de griffioen leven, de vogel met de enorme kromme poten, met de vleugels van een arend en met de krachtige dijen van een leeuw ?⁶.

De inspanning van onze verbeelding waartoe Portmann ons aanzet, is helemaal analoog aan de humoristische en metafysische kijk op de dingen van G.K. Chesterton die geschreven heeft : "Een ontmoeting vertellen met een schepsel dat niet bestaat, een draak of een griffioen, is één zaak. Te ontdekken dat de neushoorn bestaat en er schik in hebben vast te stellen *dat hij lijkt op een dier dat niet zou bestaan*, is een andere zaak."⁷ Zich inspannen om het vertrouwde te herontdekken alsof het exotisch was, of het reële alsof het fantastisch was, "er schik in hebben vast te stellen dat de neushoorn lijkt op een dier dat niet zou bestaan", dat is het reële zien als verbazend en ongelooflijk en de geestesgesteldheid van het kind herwinnen. We zien iets dat niet zou mogen bestaan en toch bestaat.

Zowel Chesterton als Portmann, zowel de metafysische dichter als de zoöloog, zijn nochtans mannen van het heden, en men zou hun woorden niet mogen begrijpen als eenvoudige nostalgie naar een vervlogen gouden tijdperk, naar een periode van naïviteit en onschuld. Veeleer gaat het erom vandaag een vermogen om zich te verbazen te reactiveren en blijk te geven van een zekere vorm van verbeelding die niet alleen een poëtische transfiguratie van de werkelijkheid tot stand brengt, maar ook een mogelijke toegangsvorm kan zijn tot de werkelijkheid zoals die is en zich toont, door ons te helpen ons te ontdoen van een al te grote vertrouwdheid die de aandacht afstompt. De eerste ontmoeting met het dier is niet alleen die verwondering of poëtische, esthetische

of metafysische verbazing voor een vreemde uiterlijke vorm waarvan tot nu toe vooral sprake is geweest. Ze kan ook leiden tot de ontdekking van een andere innerlijkheid, ons het bestaan doen vermoeden van een ander levend wezen dat de wereld anders ziet en gewaarwordt dan wij, van een ander 'centrum', gedecentreerd in verhouding tot onszelf.

Dit doet zich daar in het bijzonder voor wanneer we, het dier bekijkend, onszelf bekeken zien of onszelf bekeken weten en aldus intuïtief de aanwezigheid van een tegelijk dichtbij en van ons verwijderd ander leven aanvoelen. In één van zijn boeken, een foto becommentariërend van een uil wiens grote ogen op de toeschouwer gericht zijn, schrijft Portmann :

Die blik in de grote ogen van de bosuil, de expressieve kracht van die kop, dat hoofd, herinneren ons aan wat het hogere dierlijke leven betekent. Hier bekijkt ons een wezen dat zijn eigen beleefde ervaring van de wereld heeft, dat ruimte en tijd beleeft volgens de eigen wet van zijn soort. Alles opsporen wat van deze innerlijkheid getuigt (...) is één van de grote taken van het zoölogische werk.⁸

Dat heeft de Amerikaanse filosofe Marjorie Grene goed begrepen; in het hoofdstuk dat ze aan Portmann wijdt, herinnert ze aan het gedicht 'De panter' van Rilke (geschreven na een bezoek van de dichter aan de *Jardin de Plantes*). Naast een objectivistische biologie die niets wil weten van de confrontatie met een andere innerlijkheid, is er plaats voor een andere biologie, zoals die van Portmann, die wel rekening houdt met die dimensie en aldus haar onderzoeksveld verruimt.

De stimulus-responstheorie, haar snoeverige objectivisme ten spijt, kan de massieve confrontatie met de dieren als levende middelpunten niet 'wegverklaren' (*explain away*): de ervaring, bijvoorbeeld, van Rilke die een door zijn kooi ijsberende panter bekijkt. (...) Het gedicht van Rilke begint met de blik van de panter (*sein Blick*), geenszins vernietigd door de tralies van zijn gevangenschap. En het is inderdaad bij zulke gelegenheden waarop wij met onze eigen ogen de ogen van het dier ontmoeten (*meet*) – net zoals wij 'face to face' een wezen van onze eigen soort ontmoeten (*encounter*) – dat we het meest direct de gecentreerde diepte van het dierlijke leven erkennen.⁹

Net zoals deze eerste ervaring, waarbij de blik van de mens die van het dier ontmoet, het vertrekpunt is van het gedicht van Rilke, kan zij in disciplines zoals de dierlijke psychologie of de ethologie, evenzeer het vertrekpunt zijn, van een wetenschappelijke kennis van de innerlijkheid van het dier, - dit als bewijs dat de wetenschap en de poëzie uit dezelfde bronnen putten. Als de wetenschappelijke kennis bij de dieren het bestaan erkent van zoiets als een bewustzijn, een innerlijkheid, een zelfheid (de exacte naam die men aan deze dimensie geeft is

van weinig belang), en dus van een ervaring van de wereld die verschilt van de onze, dan is zij van de poëtische emotie niet afgesneden, noch van de oorspronkelijke emotie die men doorgaans met de kindertijd verbindt maar die kan voortduren op andere leeftijden en het meest rigoureuze wetenschappelijke weten kan blijven voeden. Dit is zeker uitgesloten voor een biologische discipline zoals de genetica die, conform haar fundamentele opzet, noch planten, noch dieren, noch mensen kan kennen : zij kan slechts genen kennen. Ook zij bezit haar legitimiteit, maar op voorwaarde dat ze zich bewust blijft van haar beperkingen en niet beweert, zoals men vaak hoort zeggen, dat ze de raadsels van het leven heeft 'opgelost' .

*

De eerste ontmoeting met het dier is een vrijwel mythische of fabelachtige gebeurtenis waarbij het werkelijke en het fantastische schijnbaar nog niet gescheiden zijn. Zij behoort in de eerste plaats tot de wereld van de kindertijd : het is het dier zoals we het als kind voor de eerste maal gezien en ontdekt hebben in de natuur, in de zoo of in het circus. Het is een eerste verbazing, tegelijk geamuseerd en geschrokken, voor de olifant, de leeuw of de giraf ; maar ook voor het paard, de bok of de koe ; of nog voor de kikker, de meikever of de libel, zonder te spreken over de wolf, de adder of de schorpioen. We mogen evenwel denken dat ook de wetenschap, verre van de systematische onttovering van de wereld als voorwaarde te hebben, bij een dergelijk gevoel van verwondering en vreemdheid alles te winnen heeft. Bijgevolg kan er geen scherpe scheiding bestaan tussen poëtische of artistieke expressie en wetenschappelijke kennis. Niet omdat deze kennis geen eigenheid zou bezitten en geen gestrengheid en een vertoog vereist die afwijken van de eisen van de poëtische taal, maar omdat de wetenschap en de poëzie uit dezelfde affectieve en spirituele bronnen putten en beschouwd moeten worden, niet als twee antagonistische activiteiten, maar net als twee uitlopers van dezelfde menselijke inspanning om de wereld te begrijpen.

(vertaling: Marc-Antoon De Schryver)

1990, herzien in januari 2000

Noten

*Oorspronkelijk verschenen als 'La rencontre première' in de bundel 'Poétique de l'animal' in: *Poésie 2000*, Parijs, nr. 81, februari 2000, pp. 11-17.

¹Heini Hediger, *Les animaux sauvages en captivité*, Parijs, Payot, 1953; *Nos amis exotiques au zoo*, Amiot-Dumont, 1954; *Psychologie des animaux au zoo et au cirque*, Parijs, Juillard, 1955.

²Yves Laissus en Jean-Jacques Petter, *Les animaux au Muséum, 1793-1993*, Parijs, Muséum d'Histoire Naturelle, Imprimerie Nationale, 1993, pp. 114-121.

³Over deze scène, zie Simon Leys, *La forêt en feu. Essais sur la culture et la politique chinoises*, Paris, Hermann, 1985, pp. 25-26.

⁴Cf. Adolf Portmann (1897-1982), *Die Tiergestalt*, Basel 1948, 2e ed. 1960.

⁵*Aus meinem Tierbuch, Zoologische Skizzen*, Basel, Fr. Reinhardt, 1942, p. 12.

⁶*Aus meinem Tierbuch*, 1942, p. 12.

⁷*Orthodoxie*, p. 15, Parijs, Idées/Gallimard, 1984 (toegevoegde cursivering).

⁸*Biologie und Geist*, 1956, Suhrkamp Taschenbuch, 1973, p. 288.

⁹*The Understanding of Nature. Essays in the Philosophy of Biology*, Dordrecht/Boston/Frankfurt, D. Reidel, 1974, pp. 270-271.

PERSONALIA

Raoul Bauer, is de auteur van *De lage landen*; onlangs verscheen een heruitgave van *In het teken van verzoening* (Pelckmans).

Ignas Devisch promoveerde onlangs aan de Vrije Universiteit Brussel tot doctor in de wijsbegeerte met een dissertatie, getiteld: "Wij. Jean-Luc Nancy en het vraagstuk van de gemeenschap in de hedendaagse wijsbegeerte".

Jacques De Visscher publiceert in het najaar *Het symbolische verlangen* (Klement/Pelckmans).

Jacques Dewitte is in Berlijn werkzaam als auteur, filosoof en vertaler; hij publiceerde onder meer in *Commentaire, Critique, Les temps modernes*, en *Revue européenne des sciences sociales*; binnenkort verschijnt een uitvoerige studie over René Girard.

Ans Linssen-Hogenberg studeerde Slavische talen en wijsbegeerte; een studie over Hrabal is in voorbereiding.

Binnenkort in De Uil van Minerva

Antoon Braeckman, *Alexis de Tocqueville: vroegtijdige diagnose van de massademocratie*.

Robert Legros, *Democratie en alteriteit*

Paul van Tongeren, *Nietzsche en het onbehagen in de democratie*.